

אודות מתודולוגיית מדד העוני הרב-ממדי וממד מצוקה כלכלית, והערות לגבי איסוף וניתוח הנתונים

מדד העוני הרב ממד

1. מבנה המדד

מדד העוני הרב-ממדי נשען על שני מרכיבים מרכזיים:

1. מדידת שיעורי המחסור בכל אחד מחמשת הממדים הנבחרים. עבור כל אחד מהממדים, המדד מעניק לכל משק בית ניקוד המייצג את מידת המחסור שלו ביחס לאותו ממד. **ניקוד המחסור נע על סקלה של 1-5** בהתאם לסיווג הבא: 1 = מחסור חמור מאוד, 2 = מחסור חמור, 3 = מחסור, 4 = מחסור קל, 5 = היעדר מחסור.
2. מדידת שיעורי העוני על בסיס אינטגרציה של נתוני כל הממדים. המדד מעניק לכל משק בית ניקוד משולב הקובע האם הוא נמצא במצב של עוני חמור, עוני או היעדר עוני. אמידת שיעור העוני באוכלוסייה מתבססת על חישוב אחוז משקי בית הנמצאים בכל אחת משלוש הקטגוריות הללו.

2. אודות חמשת הממדים

2.1 בחירת אינדיקטורים

רמת המחסור בכל ממד נקבעת על ידי אינדיקטורים המשלבים שלושה היבטים עיקריים: מצבם הנוכחי של בני משק הבית בהקשר של הממד, יכולתם לשפר את מצבם ומידת הפגיעות שלהם (כלומר הסיכון להתדרדרות במצבם). למשל, ממד הדיור בוחן באיזו מידה יש לבני משק הבית דיור קבוע ברמה נאותה (מצב נוכחי), האם יש להם יכולת כלכלית לשנות את תנאי המגורים שלהם במידה והם אינם מיטיבים (יכולת שיפור), והאם הם נמצאים בסיכון לאבד את מקום מגוריהם (פגיעות). באופן זה למשל, שני משקי בית שמצבם הנוכחי דומה אך נבדלים ביכולתם לשפר את מצבם או ברמת הפגיעות של בני משק הבית, ידורגו באופן שונה. האינדיקטורים הספציפיים שנבחרו בכל ממד מבוססים על מחקרים ומדדים קיימים למדידת מחסור ועוני במדינות ה-OECD¹, ראיונות עם אוכלוסייה ענייה בישראל באשר לאינדיקציות למצבי חיים קשים ובלתי-נסבלים בחברה הישראלית² וכן התייעצות עם מומחים בתחום העוני בישראל.

¹ למשל: מחקר ה-Eurobarometer 2007, אשר בדק בקרב מדגם מייצג של נסקרים מזההיחוד האירופי אילו צרכים חיוניים לדעתם להתפתחות במגוון תחומי חיים (עבור מבוגרים וילדים).

² ERI – מידע שלא פורסם.

2.2. אופן הניקוד

רמת המחסור בכל ממד חושבה על ידי נוסחה אשר משקללת את כל האינדיקטורים בממד לכדי ניקוד של מחסור הנע על סקלה של 1-5 כמפורט לעיל. בכל ממד, נבחנו כלל המצבים האפשריים העשויים להתקבל כתוצאה משילוב האינדיקטורים השונים. הניקוד שניתן לכל מצב היה תוצר של תהליך שמטרתו הייתה התאמה מרבית לאופן בו מצב זה היה מוגדר על פי הנורמות המקובלות בחברה הישראלית. תהליך זה כלל שלושה שלבים, כמפורט להלן:

ראשית, נוסחאות הניקוד של הממדים השונים בגרסה הקודמת של הממד התבססו על מחקר שאלונים אמפירי, שהתבצע בשנת 2015 בקרב חברי סגל ממקצועות העוסקים בעוני במוסדות אקדמיים בישראל. הממד הנוכחי כלל אינדיקטורים מהמדד הקודם, בשילוב אינדיקטורים חדשים. צוות פיתוח הממד ב-ERI גיבש נוסחה חדשה המחשבת את רמת המחסור עבור כל ממד. בבניית הנוסחאות החדשות נעשה ניסיון לשמר את מירב התובנות שעלו במחקר האמפירי לגבי אופן הניקוד של האינדיקטורים הישנים.

שנית, עבור האינדיקטורים הישנים והחדשים, הסתמכנו על ראיונות עם אוכלוסייה ענייה בישראל לגבי מידת החומרה שניתן ליחס לכל אינדיקטור (ולדרגות שונות של עוצמה בתוך כל אינדיקטור)³.

שלישית, עבור כל נוסחת ניקוד חדשה נערך הליך תיקוף באמצעות קונצנזוס בין ארבעה שופטים (חברי צוות פיתוח הממד ממכון ERI).

2.3. משמעות הניקוד

ניקוד של מחסור חמור מאוד (1) ניתן למקרים הקיצוניים ביותר של מחסור אבסולוטי שנמצאו במדגם. במחסור אבסולוטי, הכוונה היא להיעדר הנגישות לצרכים האנושיים הבסיסיים ביותר הקשורים לממד הרלבנטי. ניקוד של מחסור חמור (2) מתאר מצב בו משק בית נמצא במחסור אבסולוטי ביחס לממד הרלבנטי. ניקוד של מחסור (3) מתאר מצב בו למרות שיש למשק בית נגישות לצרכים הבסיסיים ביותר הקשורים לממד הרלבנטי, הוא נמצא במחסור משמעותי ביחס לאמות המידה הנורמטיביות לקיום בכבוד המקובלות בחברה הישראלית. ניקוד של מחסור קל (4) מתאר מצב בו משק בית נמצא במחסור קל ביחס לאמות המידה הנורמטיביות לקיום בכבוד המקובלות בחברה הישראלית. ניקוד של היעדר מחסור (5) ניתן במצב בו לא נתגלו אינדיקטורים למחסור ביחס לאמות המידה הנורמטיביות לקיום בכבוד המקובלות בחברה הישראלית.

³ כנ"ל בהערה 7.

לשם פשטות הצגת הנתונים, איחדנו את "מחסור חמור מאד" ו"מחסור חמור", שתי הקטגוריות המבטאות מצב של מחסור אבסולוטי, תחת הכותרת "מחסור חמור", ואת "מחסור קל" ו"היעדר מחסור" תחת הכותרת "היעדר מחסור". בהתאם, התוצאות תוצגנה בסולם של שלוש קטגוריות כלליות יותר:

1. **מחסור חמור** : מצב של מחסור אבסולוטי בממד.
2. **מחסור** : מצב של מחסור יחסי משמעותי בממד.
3. **היעדר מחסור** : מצב של היעדר מחסור יחסי או אבסולוטי משמעותי בממד.

2.4 בדיקת תוקף האינדיקטורים והממדים של המדד החדש

האינדיקטורים שנכנסו למדד נמצאו כבעלי רמת הבחנה גבוהה בסיכוי של משק בית מהמדגם להיות בעוני רב-ממדי בפועל. למעשה, כל אחד מהאינדיקטורים שהוכנסו למדד ענה על שני קריטריונים:

1. מעל 50% ממשקי הבית במדגם שרמת המחסור שלהם גבוהה יותר על פי האינדיקטור נמצאים בעוני רב-ממדי.
2. למשקי בית מהמדגם שרמת המחסור שלהם גבוהה יותר על פי האינדיקטור היה סיכוי גבוה יותר משמעותית להיות בעוני רב-ממדי בהשוואה למשק בית מהמדגם שרמת המחסור שלהם נמוכה יותר על פי האינדיקטור.

לדוגמא: לממד הבריאות הוכנס אינדיקטור המצביע על יכולתו הכלכלית של משק הבית לרכוש ביטוחים רפואיים משלימים או פרטיים עבור כלל בני משק הבית (במידה וזקוקים לכך). למשק בית לא יכולת כזו היה סיכוי של 59% להיות בעוני רב-ממדי, וסיכוי זה היה גבוה משמעותית בהשוואה למשק בית עם יכולת כזו, שסיכויו להיות בעוני רב-ממדי עמד על 15% בלבד. ממצאים אלה מחזקים את ההשערה כי האינדיקטורים הנכללים בממדים השונים מצליחים ללכוד משקי בית הנמצאים בעוני רב-ממדי.

למדד הסופי נמצאה מהימנות פנימית גבוהה: נמצאו מתאמים בינוניים עד גבוהים ($r=0.3-0.6$) בין הממדים השונים, והעקיבות הפנימית שלהם נמצאה גבוהה ($\alpha=0.80$). במילים אחרות, קיומו של מחסור או היעדר מחסור באחד הממדים נוטה להיות כרוך במצב עניינים דומה ביתר הממדים. ממצא זה מחזק את ההשערה כי הממדים כפי שנבנו במדד הנוכחי משקפים את תופעת העוני.

2.5. זיור

ניקוד הדיור מחושב על סמך חמישה אינדיקטורים עיקריים:

1. מצב בסיסי: האם יש לבני משק הבית קורת גג קבועה?
2. צפיפות:
 - i. מספר הנפשות הממוצע לחדר בבית.
 - ii. היעדר חדרים נפרדים להורים ולילדים (מעל גיל 3) מסיבות כלכליות.
3. איכות: קיומם של ליקויים חמורים בבית שאינם מתוקנים מסיבות כלכליות.
4. נגישות: היעדר יכולת כלכלית להנגיש את הבית עבור בן משק בית הזקוק לכך (למשל: היעדר גישה לכיסא גלגלים, היעדר מקלחון מותאם וכד').
5. פגיעות: המידה בה בני משק הבית נמצאים בסיכון לאבד את מקום מגוריהם מסיבות כלכליות.

אומדן מידת המחסור בממד הדיור מתבצע באופן שונה עבור משקי בית בעלי ומחסרי קורת גג קבועה. הנחת היסוד שלנו היא שכל משק בית המחוסר קורת גג קבועה נתון במחסור כלשהו בתחום. משק בית בעל קורת גג קבועה, מאידך, יחשב כנתון במחסור אך ורק אם תנאי המחיה שלו נמוכים משמעותית מהנורמות המקובלות לדיור נאות בחברה הישראלית⁴.

עבור משקי בית מחוסרי קורת גג קבועה, המדד מעניק ניקוד של 1 (מחסור חמור מאוד), 2 (מחסור חמור) או 3 (מחסור) על פי התדירות בה אחד או יותר מבני משק הבית נאלצו לישון ברחוב או בבית מחסה בשנה האחרונה.

עבור משקי בית בעלי קורת גג קבועה, נוסחת החישוב פועלת באופן הבא: כל משק בית מתחיל עם ניקוד בסיס של 5 (היעדר מחסור). במידה ובני משק הבית נאלצים לגור אצל משפחה או חברים עקב סיבות כלכליות, ניקוד הבסיס מורד ל-4 (מחסור קל). בשלב הבא המדד מוריד נקודות מניקוד הבסיס עבור מקרים קיצוניים של צפיפות, איכות דיור ירודה ומידת הפגיעות (כמפורט להלן בטבלה מספר 1).

⁴ כאמור לעיל בסעיף על אופן הניקוד, אמת המידה שלנו לנורמות בחברה הישראלית (כאן ובממדים הבאים) נבנתה על סמך סקר מומחים אמפירי מ-2015, מידע מראיונות עם אוכלוסייה ענייה בישראל, והליך שיפוט בין ארבעה שופטים.

הטבלה הבאה מציגה את הניקוד לכל שילוב של רכיבי הממד על פי נוסחת החישוב:

טבלה מספר 1: אופן חישוב ממד הדיור

משקי בית בעלי דיור קבוע				
ליקויים ו/או בעיית נגישות		אין ליקויים בבית ואין בעיית נגישות		
יש פגיעות	היעדר פגיעות	יש פגיעות	היעדר פגיעות	
מחסור (3)	מחסור קל (4)	מחסור קל (4)	היעדר מחסור (5)	צפיפות של עד 2 (כולל) נפשות בחדר
מחסור חמור (2)	מחסור (3)	מחסור (3)	מחסור קל (4)	עד ל-3 נפשות (כולל) בחדר
מחסור חמור מאוד (1)	מחסור חמור (2)	מחסור חמור (2)	מחסור (3)	יותר מ-3 נפשות בחדר

משקי בית בעלי דיור קבוע: כל הסדר שבו למשק הבית דיור פרטי משלהם (כגון בעלות על דירה, דירה בשכירות, וכד''). הממד מוריד נקודה נוספת במקרה שבני משק הבית מתגוררים אצל משפחה או חברים מסיבות כלכליות⁵.

צפיפות: הממד מוריד נקודה נוספת במקרה של היעדר חדרים נפרדים למבוגרים ולילדים (מעל גיל 3).

פגיעות: דיווח המעיד על סיכון גבוה או יותר נאלצו לישון ברחוב או בבית מחסה האחרונה, הממד נתן ניקוד של מחסור חמור על סיכון בינוני שהשלכותיו הינן אילוץ לעבור לגור ברחוב או בבית מחסה

⁵ במצבים חריגים שבהם דווח כי במשק בית בעל דיור קבוע, אדם אחד או יותר נאלצו לישון ברחוב או בבית מחסה בשנה האחרונה, הממד נתן ניקוד של מחסור חמור (2) או מחסור (3) על פי התדירות שבה זה קרה. הניקוד הסופי של מחסור בממד הדיור נקבע על פי תדירות הלינה ברחוב ועל פי תנאי הדיור – הנמוך מבין השניים.

משקי בית מחוסרי דיור קבוע			
לעיתים קרובות	לעיתים	אף פעם	תדירות לינה ברחוב או בבית מחסה
מחסור חמור מאד (1)	מחסור חמור (2)	מחסור (3)	

משקי בית מחוסרי דיור קבוע: דיווח על דיור לא קבוע או היעדר קורת גג⁶.

2.6. חינוך והשכלה

ממד חינוך והשכלה נסמך על שקלול שני רכיבים: רמת ההשכלה או הנגישות להשלמת השכלה בקרב המבוגרים (מעל גיל 18) במשק הבית ומידת הנגישות לחינוך הילדים (מתחת לגיל 18) במשק בית עם ילדים. כל אחד מהתחומים מוערך על-ידי שילוב של מספר אינדיקטורים, באופן הבא:

1. השכלה בקרב מבוגרים (מעל גיל 18):

- i. השכלה בסיסית בקרב כלל המבוגרים במשק הבית: האינדיקטור בודק האם יש מבוגרים במשק הבית שלא השלימו שמונה שנות לימוד, או כאלה ללא תעודת בגרות, ובאיזו מידה אלה נמנעים כיום מהשלמת השכלה בשל סיבות כלכליות. למעט במקרים קיצוניים של היעדר השכלה, המדד נותן ניקוד של מחסור רק אם יש שילוב בין מחסור בהשכלה בסיסית ורצון נוכחי להשלים את ההשכלה, אשר נמנע עקב סיבות כלכליות.
- ii. השכלה גבוהה בקרב גילאי 18-44 במשק הבית: האינדיקטור בודק האם יש במשק הבית מבוגרים בגילאי 18-44 המוותרים כיום על לימודים גבוהים (תואר אקדמי, לימודים מקצועיים או לימודים תורניים) מסיבות כלכליות. הנחת היסוד היא שבעקבות מהפכת ההשכלה הגבוהה בסוף שנות ה-90, שכללה פתיחת מכללות רבות והנגשת ההשכלה הגבוהה למי שלא היה לו אפשרות לכך קודם (כולל תושבי הפריפריה)⁷, רכישת השכלה גבוהה נעשתה מקובלת יותר בחברה הישראלית ונדרשת יותר בשוק העבודה. בהתאם לכך, מבוגרים צעירים המוותרים על השכלה גבוהה כיום מסיבות כלכליות נמצאים במחסור ביחס לנורמות המקובלות בחברה הישראלית⁸.

⁶ עבור משקי בית בעלי דיור לא קבוע, המדד חישוב במקביל את תנאי הדיור. הניקוד הסופי נקבע על פי הציון הנמוך מבין השניים.

⁷ קירש, מוסד שמואל נאמן (2014). מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל - סוגיות, מאפיינים והיבטים ייחודיים.

⁸ גיל 18 נבחר כגיל המינימאלי באינדיקטור זה על מנת לבחון מבוגרים שלימודים גבוהים רלוונטיים עבורם כבר בגיל זה (למשל בקרב האוכלוסייה הערבית, בקרב האוכלוסייה היהודית החרדית או בקרב חלק מהאוכלוסייה היהודית הלא-חרדית). מכיוון שהאינדיקטור בוחן רק מבוגרים המוותרים בפועל כיום על רכישת השכלה גבוהה יותר (כלומר מעוניינים בכך ובעלי יכולת לכך לולא הסיבות הכלכליות), הוא לא כולל את מי שלימודים גבוהים לא רלוונטיים עבורו בגיל זה (כמו המשרתים בצבא).

רמת המחסור בהשכלה בקרב מבוגרים נקבעת לפי המבוגר בעל המחסור הגדול ביותר בהשכלה במשק הבית, על פי החישוב הבא:

טבלה מספר 2: אופן חישוב ממד חינוך והשכלה – קטגוריית השכלת מבוגרים

כלל המבוגרים במשק הבית	
רמת המחסור	השכלה קיימת ורצויה
מחסור חמור (2)	יש במשק הבית מבוגרים ללא 8 שנות לימוד המוותרים כיום על השלמת בגרות עקב סיבות כלכליות
מחסור (3)	יש במשק הבית מבוגרים ללא 8 שנות לימוד, אך אף אחד מהם אינו מוותר כיום על השלמת בגרות עקב סיבות כלכליות
מחסור (3)	יש במשק הבית מבוגרים ללא בגרות המוותרים כיום על השלמת בגרות עקב סיבות כלכליות
מחסור קל (4)	יש במשק הבית מבוגרים ללא בגרות, אך אף אחד מהם אינו מוותר כיום על השלמת בגרות עקב סיבות כלכליות
היעדר מחסור (5)	לכל המבוגרים במשק הבית יש תעודת בגרות

מבוגרים בגילאי 18-44 במשק הבית	
רמת המחסור	השכלה קיימת ורצויה
מחסור (3)	יש במשק הבית מבוגרים בגילאי 18-45 ללא תואר אקדמי, שלא למדו לימודים גבוהים אחרים (לימודים מקצועיים או תורניים), המוותרים כיום על רכישת השכלה גבוהה יותר עקב סיבות כלכליות
היעדר מחסור (5)	אין במשק הבית מבוגרים בגילאי 18-45 ללא תואר ראשון או השכלה על-תיכונית לא-אקדמית (לימודים מקצועיים או תורניים) המוותרים כיום על רכישת השכלה גבוהה יותר עקב סיבות כלכליות

2. מידת הנגישות לחינוך הילדים במשקי בית עם ילדים:

i. בשלב הראשון, ניקוד הבסיס נקבע על פי מידת הנגישות לחינוך פורמאלי עבור ילדים בגילאי בית הספר (יסודי, חטיבה או תיכון), על פי המידה שבה ילדים בגילאים אלה החסירו בשנה האחרונה ימי לימוד כתוצאה מהמצב הכלכלי של משק הבית (למשל, מכיוון שנאלצו לעזור בטיפול בבני משפחה, לצאת לעבוד, עקב קשיים בהבאתם למסגרות, וכד'). הנחת היסוד שלנו היא שכל משק בית שבו ילדים הנעדרים מבית הספר מסיבות כלכליות נמצא במחסור בנגישות לחינוך הילדים, וחומרת המחסור

נקבעת על פי התדירות שבה הדבר קורה : לעתים – מחסור (3), באופן קבוע – מחסור חמור (2).

ii. בשלב השני, המדד מוריד נקודות עבור וויתורים על צרכים חיוניים בתחום החינוך של ילדים בשלבי ההתפתחות שונים :

א. גילאי 0-3 : ויתור על הכנסת ילד למסגרת חינוכית עקב סיבות כלכליות.

ב. גילאי 6-18 :

i. ויתור על מתן חוגים ופעילויות העשרה (כולל טיולים ואירועים

בביה"ס, תנועות נוער וכד')

ii. ויתור על מתן שיעורים פרטיים לילד הזקוק לכך

iii. היעדר ציוד לימודי בסיסי וספרי לימוד לביה"ס

ג. כלל הגילאים 0-18 :

i. היעדר משחקים וספרים התואמים לגיל ולצרכים ההתפתחותיים.

רמת המחסור בחינוך בקרב ילדים נקבעת על פי החישוב הבא :

טבלה מספר 3 : אופן חישוב ממד חינוך והשכלה – קטגוריית חינוך ילדים

חיסור ימי לימוד בביה"ס על רקע מצב כלכלי			
קרה באופן קבוע	קרה לעיתים	לא קרה	
מחסור חמור (2)	מחסור (3)	היעדר מחסור (5)	0
מחסור חמור (מאוד 1)	מחסור חמור (2)	מחסור קל (4)	1
		מחסור (3)	2
	מחסור חמור (מאוד 1)	מחסור חמור (2)	3
		מחסור חמור (מאוד 1)	4-5
			מספר ויתורים בתחום החינוך

3. קביעת מידת המחסור בממד חינוך והשכלה עבור כלל משק בית :

i. במשקי בית ללא ילדים מתחת לגיל 18 רמת המחסור בממד חינוך והשכלה נקבעת על

פי רמת המחסור בהשכלה בקרב המבוגרים.

ii. במשקי בית עם ילדים מתחת לגיל 18 רמת המחסור בממד נקבעת על פי שקלול השכלת המבוגרים וחינוך הילדים. הממד נותן משקל רב יותר לחינוך הילדים בהערכת המחסור בחינוך והשכלה של משק הבית, מתוך ההנחה שחינוך הילדים מהווה אינדיקציה חזקה יותר לרמת המחסור העכשווית של משק הבית. יחד עם זאת, מכיוון שמחסור בהשכלת מבוגרים משפיע גם הוא על נגישות הילדים לחינוך, גם אם לא נעשים וויתורים אחרים בתחום החינוך, הממד ניתן משקל גם להשכלת המבוגרים בקביעת רמת המחסור של המבוגרים והילדים במשק הבית.

הניקוד בכל שילוב אפשרי של רכיבי הממד נעשה באופן הבא :

טבלה מספר 4: אופן חישוב ממד השכלה וחינוך – שקלול חינוך והשכלה

רמת השכלה מבוגרים		מחסור (1-3) בחינוך ילדים	רמת חינוך ילדים
היעדר מחסור (4-5) בהשכלת מבוגרים	מחסור (2-3) בהשכלת מבוגרים		
על פי הניקוד בחינוך הילדים	על פי הנמוך מבניהם	מחסור (1-3) בחינוך ילדים	רמת חינוך ילדים
על פי הנמוך מבניהם	על פי ממוצע (מעוגל כלפי מטה)	היעדר מחסור (4-5) בחינוך ילדים	

ניקח לדוגמא משק בית שבו המבוגרים נמצאים במחסור בהשכלה (3) (כיוון שאחד המבוגרים מוותר על השלמת בגרות או על לימודים גבוהים מסיבות כלכליות). אם בקרב הילדים אין אף אינדיקציה למחסור בתחום החינוך (5), משק הבית יקבל ציון כולל של מחסור קל (4) בממד חינוך והשכלה (ממוצע מעוגל כלפי מטה). לעומת זאת, אם לילדים במשק הבית יש מחסור קל בתחום החינוך (4) (למשל עקב ויתור על מתן חוגים מסיבות כלכליות), יימצא משק הבית במחסור (3) בתחום חינוך והשכלה (ממוצע מעוגל כלפי מטה).

2.7. בריאות

ממד הבריאות נסמך על ארבעה אינדיקטורים:

1. מצב נוכחי:

- i. תדירות הוויתור של בני משק הבית על רכישת תרופות או על טיפול רפואי הנחוצים לתפקודם, עקב חוסר יכולת לשלם עבורם.
 - ii. תדירות הוויתור של בני משק הבית על רכישת תרופות או על טיפול רפואי הנחוצים לתפקודם, עקב היעדר נגישות הטיפול (זמן ההמתנה/המרחק גדולים מדי).
 - iii. פגיעה בתפקוד של בני משק הבית עקב חוסר יכולת לממן עזרה סיעודית או מכשור רפואי נחוץ.
2. פגיעות ויכולת שיפור: היעדר ביטוח משלים או פרטי עבור כלל בני משק הבית והיעדר יכולת לרכוש ביטוח זה עבור בני משק בית הזקוקים לכך.

האומדן למחסור בממד הבריאות מחושב על פי הנוסחה הבאה: כל משק בית מתחיל עם ניקוד בסיס של 5 (היעדר מחסור) ובשלב הבא מוריד המדד נקודות בהתאם לווייתורים של בני משק הבית על השירותים הרפואיים הנחוצים להם. הנחת היסוד היא שככל שוויתור שכיח יותר או גורם לפגיעה משמעותית יותר בתפקוד, הוא מעיד על נגישות נמוכה יותר של בני משק הבית לשירותים רפואיים, ועל פגיעה משמעותית יותר באיכות החיים שלהם.

הטבלה הבאה מציגה את הניקוד לכל שילוב של רכיבי הממד על פי נוסחת החישוב.

טבלה מספר 5: אופן חישוב ממד בריאות

אין ולא ניתן לרכוש ביטוח משלים/פרטי			יש או ניתן לרכוש ביטוח משלים/פרטי			ביטוח רפואי	
ויתור קבוע	ויתור לעיתים	אין ויתור	ויתור קבוע	ויתור לעיתים	אין ויתור	תדירות ויתור על תרופות או טיפול רפואי	
מחסור חמור (2)	מחסור (3)	מחסור קל (4)	מחסור (3)	מחסור קל (4)	היעדר מחסור (5)	ללא	פגיעה בתפקוד עקב מחסור במכשור רפואי או עזרה סיעודית
מחסור חמור מאוד (1)	מחסור חמור (2)	מחסור (3)	מחסור חמור (2)	מחסור (3)	מחסור קל (4)	פגיעה מסוימת	
מחסור חמור מאוד (1)	מחסור חמור מאוד (1)	מחסור חמור (2)	מחסור חמור מאוד (1)	מחסור חמור (2)	מחסור (3)	פגיעה משמעותית	

ביטוח רפואי : נקבעת בהתאם ליכולת של כלל משק הבית לרכוש את הביטוח המשלים של קופת החולים או ביטוח פרטי עבור כלל בני משק הבית ללא ויתור על צרכים חיוניים אחרים.

2.8. ביטחון תזונתי

שיעורי המחסור בממד זה נקבעו על פי שאלון שפותח על ידי משרד החקלאות האמריקאי⁹. השנה השתמשנו בשאלון המקוצר המורכב מ-6 שאלות, הבודקות נגישות לכמות ואיכות נאותה של מזון. השאלון מתחיל בשאלות הנוגעות למצבים פחות חמורים של אי-ביטחון תזונתי ובהתאם לתשובות עובר למצבים שחומרתם עולה. על כל תשובה המעידה על מצב מחסור מקבל משק הבית נקודה, עד לצבירה מקסימלית של 6 נקודות המעיד על חוסר ביטחון תזונתי מלא. הניקוד הסופי שמקבל משק הבית מתחלק ל-3 טווחים, המציינים 3 קטגוריות של ביטחון תזונתי:

ביטחון תזונתי (0-1 תשובות חיוביות), ביטחון תזונתי נמוך (2-4 תשובות חיוביות), ביטחון תזונתי נמוך מאוד (5-6 תשובות חיוביות).

תרגמנו את הקטגוריות של השאלון למונחים של המדד הרב ממדי באופן הבא: **ביטחון תזונתי**=העדר מחסור, **ביטחון תזונתי נמוך**=מחסור, **ביטחון תזונתי נמוך מאוד**=מחסור חמור

2.9. יוקר המחיה

על מנת לאמוד מחסור בממד זה התייחסנו לאינדיקטורים משני סוגים, על פי חומרת הפגיעה ביכולת לעמוד ביוקר המחיה ובתנאי מחייה בסיסיים:

1. אינדיקטורים "קשים":
 - i. היעדר יכולת כלכלית לחמם את הבית.
 - ii. פיגורים בתשלומי חשבונות.
 - iii. ניתוק חשמל/מים בגלל אי עמידה בתשלומים.
 - iv. פיגורים בתשלומי חובות.
 - v. פינוי מדירה, עיקולים או קיום תביעות משפטיות עקב חובות.
 - vi. מחסור בבגדים ונעליים במידה המתאימה ובמצב טוב.
2. אינדיקטורים "רכים":
 - i. היעדר יכולת כלכלית לקרר את הבית באמצעות מזגן.
 - ii. היעדר יכולת כלכלית לצאת לבילוי מחוץ לבית (סרט, אירוע ספורט וכד') פעם בשלושה חודשים לפחות.

חישוב הניקוד בממד מתבסס על שקלול של אינדיקטורים "קשים" ו"רכים". הנחת היסוד היא שקיום כל אחד מהאינדיקטורים הקשים, המעידים על היעדר יכולת משמעותית לעמוד בהוצאות בסיסיות או לספק תנאי מחייה בסיסיים (למשל, משק בית שאינו עומד בתשלומים שוטפים על חשמל, מים וכד'), מצביע על כך שמשק בית נמצא במחסור ביכולת לעמוד ביוקר המחייה. שילוב של שני אינדיקטורים קשים ומעלה מעיד על מחסור חמור. בנוסף, הממד מוריד נקודה על קיום כל אחד מהאינדיקטורים ה"רכים".

נוסחת החישוב המלאה מוצגת בטבלה הבאה:

טבלה מספר 6: אופן חישוב ממד יוקר מחיה

אינדיקטורים "קשים"					
3 ומעלה	2	1	אין		
מחסור חמור מאוד (1)	מחסור (2) חמור	מחסור (3)	היעדר (מחסור 5)	אין	אינדיקטורים "רכים"
	מחסור (1) מאוד	מחסור (2) חמור	מחסור קל (4)	1	
		מחסור (1) מאוד	מחסור (3)	2	

3. רציונל לחישוב העוני

3.1. רציונל לניקוד כולל

כאמור, הממד קובע את מידת העוני של כל משק בית בחלוקה לשלוש רמות: **עוני חמור, עוני והיעדר עוני**. חישוב רמת העוני של משק בית נתון התבצעה על ידי שקלול **מספר הממדים בהם הוא נמצא במחסור, רמות החומרה של המחסור בממדים השונים וסוג הממדים בהם קיים מחסור**.

כפי שנוסחאות הניקוד בכל אחד מהממדים באו לשקף שיפוט נורמטיבי של מחסור בכל אחד מהם, נדרשנו לייצר נוסחת אינטגרציה של כל חמשת הממדים שתייצר ציון סופי המבטא את רמת העוני של משק הבית. גם נוסחת האינטגרציה צריכה לבטא תפיסות נורמטיביות של עוני בחברה הישראלית. נוסחת האינטגרציה נקבעה על סמך שלושת הקריטריונים הבאים:

3. היקף המחסור: סך הממדים בהם משק בית נמצא במחסור (בכל רמות החומרה) רלוונטי לקביעת רמת העוני שלו.

4. עומק המחסור: מספר הממדים שבהם משק הבית נמצא במחסור חמור או חמור מאוד רלוונטי לקביעת רמת העוני של משק הבית.
5. אופי המחסור: משקל גבוה במיוחד ניתן לממד **ביטחון תזונתי**, וזאת מכמה סיבות: ראשית, מזון הוא צורך בסיסי וקבוע עבור כל משק בית (בניגוד למשל לתחומי הדיור או הבריאות, שבהם הצרכים משתנים ממשק בית אחד למשנהו); שנית, ניתן לקצץ במזון במנות קטנות, בהשוואה להוצאות אחרות כמו שכר דירה או תשלום חשמל שהן החלטות של "הכול או כלום" - דבר ההופך אותו לאינדיקטור רגיש יותר להתדרדרות במצב הכלכלי של משק הבית, ברמות חומרה שונות¹⁰; שלישית, במשקי בית עם ילדים מדד ביטחון תזונתי מלמד על מצבים שיש להם השפעה ישירה הן על רווחת הילד בהווה והן על התפתחותו ועתידו¹¹ (למשל: תזונה לא בריאה ולא מאוזנת במצבי אי-ביטחון תזונתי או צמצום משמעותי בכמויות המזון במצבי רעב).

3.2. חישוב הניקוד הכולל

לכל משק בית מוענקות "נקודות מחסור" לפיהן נקבעת רמת העוני שלו. ממדים דיור, חינוך והשכלה, בריאות ויוקר מחייה קיבלו נקודות מחסור במשקל רגיל ואילו ממד ביטחון תזונתי קיבל נקודות מחסור במשקל גבוה, כמתואר להלן:

טבלה מספר 7: שקלול נקודות מחסור בחמשת הממדים

ציון בתחום			
מחסור חמור	מחסור	היעדר מחסור	תחום
2	1	0	דיור
2	1	0	חינוך והשכלה
2	1	0	בריאות
3	2	0	ביטחון תזונתי
2	1	0	יוקר מחייה

¹⁰ אנדבלד ושות', המוסד לביטוח לאומי (2012). ביטחון תזונתי 2011 – מהלך הסקר וממצאים עיקריים.

¹¹ אנדבלד ושות', המוסד לביטוח לאומי (2014). ביטחון תזונתי 2012 – מהלך הסקר וממצאים עיקריים.

נוסחת השקלול מעניקה ניקוד כולל של **עוני** לכל משק בית שצבר **שלוש עד ארבע נקודות מחסור** וניקוד כולל של **עוני חמור** לכל משק בית שצבר **לפחות חמש נקודות מחסור**. משק בית שצבר **שתי נקודות מחסור ומטה**, קיבל ניקוד כולל של **היעדר עוני**¹².

כך למשל, כפי שניתן לראות בטבלה, משק בית הנמצא במחסור בשלושה ממדים במשקל רגיל (למשל דיור, בריאות ויוקר מחייה) או בממד ביטחון תזונתי ובממד אחד נוסף, יקבל ניקוד כולל של **עוני**. משק בית המצוי במחסור חמור בביטחון תזונתי יקבל לכל הפחות ניקוד כולל של **עוני**. אם משק הבית נמצא במחסור חמור בשני ממדים במשקל רגיל ובמחסור בממד אחד נוסף במשקל רגיל, או במחסור חמור בביטחון תזונתי וכן בממד אחד נוסף, הוא יימצא **בעוני חמור**.

4. אודות המדגם, איסוף המידע, חישובי שיעורי העוני ותיקונים שנעשו

4.1. המדגם

המדגם שעליו התבסס המדד נבנה כך שייצג את משקי הבית בישראל. הדבר נעשה באמצעות מכסות מוגדרות מראש במשתנים שנמצא שיש להם השפעה משמעותית על מאפייני משק הבית, בעיקר על מצבו הכלכלי, בהתאם לנתוני האוכלוסייה (על פי הלמ"ס): מגדר וגיל ראש/ת משק הבית¹³, אזור גיאוגרפי, רמת הדתיות (במגזר היהודי) או הדת (במגזר הערבי) של בני משק הבית והרכב משק הבית מבחינת המבוגרים (אדם יחיד, זוג, הורה יחידני, וכד') ומספר הילדים מתחת לגיל 18 שבו.

האיסוף התבצע באמצעות שילוב של סקר אינטרנטי עבור האוכלוסייה היהודית וסקר טלפוני עבור האוכלוסייה הערבית. המשיבים לסקר היו ראשיות משקי בית שענו על שאלות לגבי כלל בני משק הבית שלהם. המדגם כלל 516 משיבים – 402 מהמגזר היהודי ו-114 מהמגזר הערבי. הנתונים שוקללו לפי הגודל היחסי של כל מגזר באוכלוסייה.

אופן אמידת שיעורי העוני למשקי בית, בגירים, ילדים ונפשות

ראשית, עבור כל משק בית נקבעה רמת עוני על פי רמות המחסור שמשק הבית קיבל בממדים השונים. לאחר מכן חושבו שיעורי העוני בקרב מבוגרים, זאת על סמך מספר המבוגרים בכל רמת עוני בכל משקי הבית שבמדגם. באותו אופן, חושבו שיעורי העוני עבור ילדים ונפשות (מבוגרים וילדים) במגזר היהודי.

¹² מכיוון שמדובר במדד עוני, לא נעשתה הבחנה בין רמות שונות של היעדר עוני.

¹³ ראש/ת משק הבית הוגדר כאחד האחראיים על תקציב משק הבית, או אחד ההורים במשק בית עם ילדים.

הנתונים הסופיים של מספר משקי הבית¹⁴ ומספר הנפשות החיים בעוני חושבו לפי הנתון האחרון של גודל האוכלוסייה בישראל שפורסם בסוף שנת 2020¹⁵, שעומד על 9.291 מיליון נפשות.

בעקבות קשיי איסוף נתונים השנה באוכלוסייה הערבית, ועל מנת לאמוד את שיעורי העוני באוכלוסייה (ילדים, נפשות ומשקי בית) באופן מדויק יותר, נערכו שני תיקונים:

1. שיעור העוני הרב-ממדי בקרב ילדים במגזר הערבי חושב לפי שיעור העוני הרב-ממדי בקרב בגירים במגזר הערבי והיחס בין ילדים לבגירים עניים במגזר הערבי על פי ביטוח לאומי.
2. שיעור משקי הבית בעוני רב-ממדי במגזר הערבי חושב לפי אומדן מספר הנפשות בעוני רב-ממדי במגזר הערבי ומספר הנפשות הממוצע במשק בית עני במגזר הערבי לפי המוסד לביטוח לאומי¹⁵.

4.2. הערות נוספות לגבי אומדן החסר של שיעורי העוני במדד 2021

למרות התיקונים המתוארים לעיל, לא מן הנמנע כי האומדנים במדד הנוכחי עדיין אומדים בחסר את תופעת העוני הרב-ממדי, מהסיבות הבאות:

1. כאמור, מדגם משקי הבית במגזר היהודי התבצע באמצעות סקר אינטרנטי. מכיוון שבקרב משקי בית עניים יותר הגישה לאינטרנט מצומצמת יותר¹⁶, ייתכן וישנן הטיות דגימה שגרמו לספירת חסר של משקי בית עניים במגזר היהודי ובהתאם לספירת חסר של שיעורי המחסור והעוני באוכלוסייה.
2. במדגם משקי הבית במגזר הערבי לא נכללו משקי בית של אזרחי ישראל הערבים ממזרח ירושלים ומהפזורה הבדואית בדרום – שתי קבוצות אוכלוסייה בעלות שיעורי עוני גבוהים במיוחד. על כן, ייתכן כי, גם לאחר התיקונים, המדד מעריך בחסר את העניים בחברה הערבית ועקב כך את שיעורי העוני באוכלוסייה הכללית.

4.3. אומדן שיעורי המחסור במדד 2021

על מנת לתקן את אומדני שיעורי העוני בעקבות דגימת החסר של משקי בית בעלי מספר גבוה של ילדים במגזר הערבי, נעשה שימוש בנתוני המוסד לביטוח לאומי, נתונים הבאים להעריך את אותה התופעה (עוני). לעומת זאת, שיעורי המחסור בחמשת המדדים השונים הם נתונים הנמדדים בצורה ייחודית על ידי המדד הרב-ממדי, ואין עבורם מקור להשוואה. מסיבה זו, לא

¹⁴ מספר משקי הבית בישראל בו השתמשנו הוא הממוצע בין מספר משקי הבית בישראל לפי הלמ"ס (2.71 מיליון משקי בית), והנתון לפי ביטוח לאומי (3.2 מיליון משקי בית). ראה:

אוכלוסייה - שנתון סטטיסטי לישראל 2021 - מספר 72, לוח 2.66, למ"ס

רמת החיים, העוני והאי-שוויון בהכנסות 2018-2019 ואומדן ל-2020, ביטוח לאומי, 2021

¹⁵ "אוכלוסיית ישראל בפתחה של שנת 2021, למ"ס"

¹⁶ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2013). לוח 12 – בעלות על מוצרים בני קיימה בעשירונים של משקי בית, לפי הכנסה נטו לנפש סטנדרטית, מתוך: סקר הוצאות משקי בית 2011.

ניתן היה לעשות תיקון דומה לאומדני המחסור, והאומדנים המוצגים בדו"ח הסופי מתבססים על דגימת החסר של משקי בית בעלי מספר גבוה של ילדים במגזר הערבי (שסביר שסובלים משיעורים גבוהים של מחסור בממדים השונים). כתוצאה מכך, אנחנו מעריכים כי המדד מעריך בחסר את רמות המחסור באוכלוסייה.

4.4. מגבלות המחקר הנוכחי והערות בנוגע להשוואות לנתוני ביטוח הלאומי

בבואנו להשוות את ממצאי המדד הרב-ממדי לממצאים המופיעים בדו"חות העוני של הביטוח הלאומי, ובייחוד אלו המתייחסים אל תחולת העוני, יש לקחת בחשבון כי הדו"ח של הביטוח הלאומי מתבסס על מדגם רחב ומקיף בהרבה לעומת אמצעי האיסוף שעמדו לרשותנו. יש לקחת בחשבון שהמגבלה היחסית של המדד הרב-ממדי היא מרווח טעות גדול יותר. מגבלה נוספת היא היכולת להציג תוצאות רק עבור האוכלוסייה הכללית, מבלי לגזור מסקנות לגבי תתי-קבוצות ייחודיות בתוך המדגם (כמו למשל, האוכלוסייה החרדית או הערבית). שנית, המוסד לביטוח לאומי מפרסם במקביל לנתוני העוני הרשמיים את נתוני העוני ללא הפזורה הבדואית בדרום, כאשר על פי האחרונים תחולת העוני נמוכה יותר. האומדנים לעוני במדד הנוכחי חושבו על בסיס נתונים שאינם כוללים את הפזורה הבדואית בדרום. על כן, יש להשוות את אומדני העוני הרב-ממדי לנתונים המקבילים בביטוח לאומי.